

Roy Medvedev in sovjetski marksizem*

Vse bolj postaja očitno, da se mora socializem kot svetovni proces neizogibno soočiti z izzivi časa. Če je bilo preteklo stoletje obdobje elaboracije temeljnih idej socializma in je bilo 20. stoletje čas revolucij in nastajanja prvih socialističnih družb, bi moralo biti prihajajoče stoletje čas samopotrjevanja socializma kot nove družbe pravičnosti in splošnega napredka. Pokazalo se je namreč, da socializmu ob vrsti velikih in nedvomnih uspehov ni uspelo na mnogih področjih prehiteti dosežkov meščanske družbe in ponuditi novih alternativnih rešitev. Danes je povsem očitno, kako naivno je bilo zaupanje v možnosti, da se dá naglo dohiteti in prehiteti najbolj razvite kapitalistične države, da je mogoče v razmerah vsesplošne zaostalosti napraviti velike prodore in v nekaj desetletjih vzpostaviti družbo izobilja in odpraviti vse razredne in socialne razlike. In vsa ta mobilizatorska propagandna sporočila so bila vse do nedavnega uradni del političnih strategij in nedotakljiv element ideoloških platform (Stalin, Mao Ze Dong, Hruščov).

Ni namreč problem zgolj v uresničevanju socialističnih ciljev, marveč predvsem v vprašanju, ali more socializem postati atraktivna ideja, ki lahko razen lastnih privržencev priteguje široke plasti ljudi in zagotavlja zgodovinsko premoč socializma. Georg Lukács je svojčas, še v prvih letih destalinizacije zapisal, da je najslabši socializem boljši kot katerikoli kapitalizem. Toda zdaj je več kot na dlani, da po zgodovinskem izkustvu socialistične prakse in njenih hudih deformacij zveni ta Lukácsева teza kot prazna apologija. Zato se danes ne zastavlja vprašanje: socializem – da ali ne? V ospredje prihaja drugo vprašanje: kakšen socializem? Kakršenkoli socializem ne more več ustrezati zahtevam časa – če je kadarkoli to sploh bilo mogoče. Ne more biti paradigma gibanja, še več: prej bi lahko rekli, da mu to bolj škoduje kot koristi. Da ne govorimo o tem, da grobe deformacije v svetu socializma neposredno ogrožajo socialistični razvoj v deželah, v katerih do deformacij prihaja, saj postajajo te posredno propagandno orožje za obrambo stare ureditve v svetovnih razsežjih.

Ekspanzija socializma je nadalje odvisna od odgovorov na povsem konkretna vprašanja, pred katerimi stoje subjektivne sile socializma. Zgodnje socialistične družbe se soočajo z evidentnimi pomanjkljivostmi ekonomskega sistema (stagnacija stopnje rasti, nizka produktivnost, neracionalnost gospodarjenja, nesposobnost za hitrejšo tehnološke inovacije), pa tudi s problemi na področju demokratične konstitucije družbe. Po drugi strani leвица na Zahodu ne uspe izoblikovati strategije izhoda iz

* Tekst, ki ga objavljamo, je B. Caratan napisal kot predgovor h knjigi Roya Medvedeva »Leninizem in zahodni socializem«, ki bo izšla konec leta 1986 v zbirki Prometej pri zagrebški založbi Globus. – Op. ur.

krize države blagostanja, ki bi se lahko kosala s programi, ki jih ponuja desnica, in ki bi poleg odpiranja perspektive razvoja družbe hkrati utemeljevala socialistične rešitve. Socialistične sile tretjega sveta, zlasti v sedanji dolžniški krizi, vse teže rešujejo svoje dežele iz nerazvitosti in neokolonialne odvisnosti. Sicer pa je vsem znano, da se tudi Jugoslavija sooča z ekonomsko krizo. Skratka, lahko bi rekli, da so domala vsi subjekti v svetu socializma pred težavnimi problemi, ki terjajo zelo konkretne odgovore. In skoraj gotovo je, da ti odgovori ne morejo biti pomirjevalni ukrepi, ki izhajajo iz vnaprej pripravljenih ideoloških solucij.

Vzroke krize ali stagnacije socialističnih sil je treba iskati predvsem v predhodnih etapah. Dogmatske sile bodo seveda za vse probleme obtoževale nosilce inovacij: zagovornike samoupravljanja, gospodarskih reform, modernizacij, evrokomunizma in vseh drugih, ki s svojimi poskusi vznemirjajo in vzbujajo dvom v naravnost tradicionalne levice. In prav neuspehi inovatorjev morejo postati argument za to, da klasična levica ni odpovedala. Že v preteklih etapah je dogmatska redukcija onemogočala subjektivnim silam socializma, da bi izoblikovale realne projekte družbenih sprememb. Dogmatski modeli, pa najsi gre za socialdemokratski reformizem ali pa s stalinizmom obremenjeni komunistični model, niso opravili izpita. Napredovanje so si praviloma zagotovili tisti projekti socializma, ki so samostojno gradili lastne strategije, ki so se na svojstven način prebijali iz obroča ortodoksnosti. Tako je bilo vse od ruske revolucije, za katero je Gramsci že leta 1918 slikovito dejal, da je bila to revolucija proti *Kapitalu*, revolucija, ki se je zgodila navkljub logiki *Kapitala*, pojmovane kot ahistorična shema razmerja med proizvodnimi silami in proizvodnimi odnosi in po kateri naj bi imela revolucija vse možnosti edino v razvitih kapitalističnih državah. Kasneje so – kljub modelu revolucije, zasnovanem na ruski paradigmi – zmagale kitajska revolucija, jugoslovanska revolucija in vsi drugi prodori socializma, ki so jih nacionalnoosvobodilna gibanja izbojevala na periferiji kapitalističnega sveta. Vsaka od teh revolucij je imela strategijo, ki je izhajala iz analize konkretne situacije, medtem ko se je prevzemanje tujih vzorov praviloma izkazalo za sterilno.

Po drugi strani je dogmatska usmeritev peljala k temu, da so se socialistične sile zapirale v svoje interne probleme, kar je še dodatno zmanjševalo njihovo sposobnost, da bi na celotni širini politične fronte nastopile kot dejanski subjekti revolucionarnih sprememb. Problemsko osiromašene, nesamostojne strategije, izpeljane iz modela, obveznega za vsa gibanja, so bile praviloma zožene in osredotočene zgolj na problem oblasti. Vendar so tudi na tem področju odpovedovale, ker niso imele moči za avtentične odgovore na njihove konkretne situacije.

Danes, na pragu tretjega tisočletja, je zgodovinsko izkustvo razrednega boja pokazalo, da se subjektivne sile socializma morajo odpreti in se soočiti s stvarnimi problemi sveta v vsej njihovi konkretnosti in raznovrstnosti. Temeljni pogoj za to je, da odvržejo celotno dogmatsko dediščino in

priznajo dejstvo, da je politična zmaga socializma zgolj prvi korak, ki v nobenem primeru ne zagotavlja avtomatičnega razreševanja vseh drugih družbenih problemov. Ne daje vnaprejšnjih odgovorov na ekonomske probleme, ne rešuje samo po sebi nacionalnega vprašanja, ne zagotavlja rešitev v znanstveni in tehnološki revoluciji, na področju agrarnega vprašanja, ne prinaša avtomatično izdelanih receptov, brez posebnega programa ne odpravlja preprek na poti emancipacije žensk. To bi lahko trdili za domala vsa družbena vprašanja, za katere morajo imeti subjektivne sile socializma odgovore že pred revolucijo, še bolj pa po izbojevanju oblasti. Ne preostane potemtakem nič drugega, kot ponuditi projekte inovacij na vsakem od posebnih področij družbene dejavnosti, projekte, ki bodo pomenili izhod iz krize in ki bodo v pogledu učinkovitosti najmanj na enaki, če ne že na višji ravni od tistih, ki jih ponuja desnica. Seveda morajo socialistični projekti upoštevati tudi spremembe družbenih odnosov, vendar ne samo to. Socializem se mora na slehernem področju človeške dejavnosti, kot tudi v celoti izpričevati in dokazovati tudi kot civilizacijska alternativa človeštva, ne pa le kot ideja socialne pravičnosti. Če na tem področju ne bo uspel, potem se tudi ne more afirmirati kot socialno gibanje. Če mu ne uspe, da bi se potrdil kot resnična civilizacijska alternativa, ki človeštvu ponuja in prinaša bogatejšo in višjo stopnjo kvalitete življenja, materialnega in duhovnega, potem praviloma lahko ostane le kot nedokončan projekt – in to ne glede na vse radikalnosti in leve usmeritve, ki so v socialističnem projektu internacionalno navzoče. Zgodovina je nazorno pokazala, da verbalistična radikalizacija ne more nadomestiti manjka stvarnih sprememb, tako kot neznatne spremembe znotraj meja kapitalističnega sistema ne morejo postati kompenzacija za izpraznitve programskih zahtev, da se uresničijo veliki, zgodovinski cilji socialističnega gibanja.

Čas, v katerem je najdevanje novih rešitev imperativ napredka, odpravljanja nazadovanja in stagnacije, terja predvsem teoretsko obnovo in hotenje, da se najdejo odgovori, ki so prilagojeni zahtevam časa. To narekuje tudi vedno večjo odprtost socialistične teorije, zlasti marksizma kot najpomembnejšega teoretskega temelja socialističnega gibanja, in njeno soočanje z realnimi problemi sveta. Zapiranje socialistične teorije v okviru hermetičnih in nespremenljivih monolitov, brez senzibilnosti za različna teoretska preverjanja, inovacije in spremembe, ki dan za dnem preoblikujejo podobo sveta na vseh poldnevnikih in vzporednikih, pelje v teoretski dogmatizem, ki je, kolikor dalj traja, v praktičnem smislu vse manj produktiven.

Prav zaradi teh razlogov je pojav teoretikov, ki skušajo sestopiti z dogmatske ali »ortodoksne« linije v razmišljanju o socializmu – v vsakem primeru, ne glede na njihove stvarne dosežke, poskus iskanja novih poti. V tem kontekstu, ko gre za sovjetsko družbeno znanost, je Roy Medvedev izredno zanimiva osebnost.

Roy Medvedev se je skupaj s svojim bratom-dvojčkom Jaurèsom rodil

14. novembra 1925 v Tbilisiju (Gruzija) v družini boljševiskov. Oče Aleksander Romanovič Medvedev je po rodu iz Astrahana. Sodeloval je v državljanski vojni in kasneje ostal v Rdeči armadi. Po končanem študiju filozofije je polkovnik Medvedev predaval dialektični materializem na vojni akademiji Tolmačev in na leningrajski univerzi. Leta 1937. je postal žrtev Stalinovih čistk. Življenje je zgubil v zloglasnem taborišču Kolima leta 1941. Rehabilitiran je bil po XX. kongresu KPSZ.

Brata Medvedev sta imela tako priložnost na svoji koži občutiti, kaj pomeni, če postaneš otrok sovražnika ljudstva. Roy je kljub vsemu temu postal član partije, vednar se je, tako kot brat Jaurès, globoko zavedal bistva in nevarnosti stalinizma.

Življenjski usodi Roya in Jaurèsa sta se neprestano prepletali in povezovali. Jaurès je dokončal študij biologije na akademiji Timirjazov v Moskvi. Danes je poznan genetik, gerontolog in biokemik in je hkrati (tako kot brat Roy) tudi avtor vrste knjig in tekstov s področja sovjetske politične zgodovine. Del političnih tekstov je napisal skupaj z bratom. Širša javnost ga je že v začetku šestdesetih let spoznala po tekstu, v katerem razkrinkava voluntarizem in politične mahinacije Stalinovega državnega genetika Lisenka (Zh. A. Medvedev, *The Rise and Fall of T. D. Lysenko*, New York, Columbia University Press 1969). Tudi kasneje se ukvarja s političnimi problemi sovjetske znanosti. (*Soviet Science*, New York, Norton 1978). Skupaj z bratom je napisal knjigo o Hruščovu za časa njegove vladavine (prim. Khrushev: *The Years in Power*, New York, Columbia University Press, 1976). »New Left Review« v številki 117 iz leta 1979 objavlja intervju z Jaurèsom o njegovem doživetju obdobja Brežnjeva (Russia under Brezhnev). »Ne morem reči, da je bil to primer bleščečega in navdahnjenega vodstva. Kljub temu pa je moja ocena umirjeno pozitivna« – pravi v tem intervjuju za Brežnjeva Jaurès Medvedev. V izjavi, ki jo je dal v Moskvi dopisniku ameriške revije »Newsweek«, je govoril celo o mafiji Brežnjeva. Leto dni pred tem je pokazal večjo dozo kritičnosti do Brežnjeva tudi Jaurès. V prvem predgovoru k svoji knjigi o Andropovu iz leta 1983 (prim. *Andropov, His Life and Death*, Oxford, Basil Blackwell, 1984) je ugotovil, da so bila zlasti zadnja leta Brežnjeva najmanj uspešna. »Ekonomska rast je bila upočasnjena, kmetijska proizvodnja je upadala, mednaordni odnosi ZSSR pa so bili izpostavljeni ostri kritiki z vseh strani zaradi invazije v Afganistanu in dogodkov na Poljskem.«

Jaurèsova knjiga o življenju in smrti Andropova pa je razkrila mnogo več razumevanja za tisto, kar je poimenoval linija Andropova. Kljub temu pa brata pišeta o Hruščovu, Andropovu in Gorbačovu z neko določeno dozo simpatije in pričakovanj.

Jaurès je bil konec maja 1970 poslan v psihiatrično bolnišnico, vendar je bil kaj kmalu (po treh tednih), po protestih književnikov, iz nje odpuščen. Ta dogodek je opisan v knjigi *Kdo je nor*, ki sta jo skupaj napisala Roy in Jaurès (J. M. – R. M., *Qui est fou*, Paris, Ed. Julliard

1972). Jaurès je dobil januarja 1973 enoletno vizo za bivanje v Veliki Britaniji, v avgustu pa mu je bilo odvzeto sovjetsko državljanstvo. Zdaj živi v Londonu in dela kot višji raziskovalec v Nacionalnem inštitutu za medicinska raziskovanja. Razen s svojo temeljno stroko se ukvarja tudi vnaprej s politično publicistiko in sodeluje na mednarodnih simpozijih, posebej na tistih, kjer razpravljajo o problemih socialističnih družb. Tako se je leta 1980. udeležil mednarodnega kolokvija o stalinizmu v organizaciji Inštituta za raziskovanje (ISER) francoske socialistične partije (gradivo s tega srečanja je bilo objavljeno v publikaciji Editions de la Revue Politique et Parlementaire, Paris 1980). Leta 1983 je objavil že omenjeno knjigo o Andropovu, ki jo je leta 1984 dopolnil z novimi podatki in s prognozo prihodnjih sprememb v sovjetskem vrhu. Iz knjige je razvidno, da želi pisec prikazati pozitivno vlogo Andropova in njegovo kratkotrajno prizadevanje, da bi reformiral sovjetsko družbo. Andropov je imel zares zanimivo politično kariero. Od oktobra 1956 je bil sovjetski ambasador na Madžarskem, od 1957 do 1967 načeluje oddelku CK za socialistične dežele in je zelo pristen sodelavec Suslova, vodilnega sovjetskega ideologa, katerega okorela načela so prispevala k ohranitvi kontinuitete konservativne smeri sovjetske ideologije od časov Stalina do Brežnjeva. Jaurès Medvedev v knjigi zatrjuje, da je bil Andropov pred tem, ko je Suslov prevzel funkcijo vodilnega ideologa sovjetske partije, vse od leta 1967. do 1982. nepretrgoma na čelu Komiteja za državno varnost (KGB), vendar ni bil, kot na Zahodu pretežno domnevajo, človek politične policije, marveč liberalno misleči reformator, ki je omogočil politično promocijo Gorbačova in Ligačova – ter s tem kasnejši prihod reformatorja Gorbačova na čelo partije. Skoraj odveč je omenjati, da je to knjigo napisal Jaurès v sodelovanju s svojim bratom Royem.

V svojih znanstvenih raziskovanjih kaže tudi Roy Medvedev domala podoben multidisciplinarni interes kot njegov brat. Študiral je na filozofski fakulteti v Leningradu, na največji univerzi v ZSSR. Študiral je v času ždanovskih preganjanj inteligence, ki je zajela seveda tudi leningrajsko univerzo. Kot mlad profesor je na gimnaziji predaval zgodovino. Kasneje so ga sprejeli na Akademijo pedagoških znanosti v Moskvi. Doktorsko disertacijo je zagovarjal s področja pedagogike in je dobil na tem področju sloves solidnega raziskovalca; hkrati pa aktivno deluje tudi v političnem življenju. V intelektualnih krogih postaja vse bolj znan. V notranjepartijskih razpravah sodeluje v okviru struje, ki se zbira okoli ideje reformiranja sovjetske družbe, in sicer na podlagi razvoja socialistične demokracije. Ta tendenca postaja znana pod pojmom »partijje demokrate«. Podporo je imela predvsem v vrstah intelektualcev, starih boljševikov, povratnikov iz taborišč, vendar pa tudi med reformatorji v partijskem aparatu. Nobenega dvoma ni, da so bili »partijski demokrati« v neprikritem sozvočju z reformatorji iz partijskega vodstva. To je med drugim možno dognati tudi iz tekstov bratov Medvedev. Iz Royeve knjige o socialistični demokraciji, napisani v času med novembrom 1970 in aprilom 1971 (prim. R. Medve-

dev, *On Socialist Democracy*, New York, Knopf 1976), so razvidne temeljne teze struje zagovornikov socialistične demokracije kot tudi stališče samega avtorja.

Roy Medvedev zaznava v partiji tri temeljne struje. Njegova eksplikacija glavnih značilnosti teh tendenc zelo plastično razkriva politične napeitosti v družbi, ki se soočajo z neodložljivimi zahtevami časa – z nujnostjo, da se prevlada negativna dediščina preteklosti, izvede prenova socialistične družbe in uveljavijo temeljite reforme. Lahko bi rekli, da je v tem pogledu njegova ocena domala paradigmatična.

Po oceni Medvedeva tvorijo prvo strujo neostalinisti. Njihova bistvena značilnost ni njihov odnos do Stalina, marveč predvsem njihovo zavzemanje za »trdo roko«, čeprav brez ekstremnosti stalinističnega režima. Neostalinisti se zavzemajo za birokratsko centralizacijo na vseh področjih, za odpravo gospodarske reforme; upirajo se širitvi pravic zveznih republik, zagovarjajo ostrejši odnos do evropskih socialističnih držav in komunističnih partij (razen za podporo intervenciji Varšavskega pakta v Češko-slovaški se najbolj ekstremni med njimi zavzemajo tudi za vmešavanje v zadeve v Romuniji in Jugoslaviji), terjajo zamrzovanje odnosov z Zahodom in obnovitev »hladne vojne«; novosti v politiki komunističnih partij zahodnoevropskih držav ocenjujejo kot oportunistem, revizionizem in odklon v desno (posebej v primeru KP Italije). Neostalinisti terjajo zaostrovanje ideološkega boja, kar je po mnenju Medvedeva zgolj svojstvena varianta Stalinove teze o zaostrovanju razrednega boja (ki hudo spominja na usmeritev kitajske »kulturne revolucije«). Neostalinisti v bistvu ocenjujejo, – meni Medvedev – da je socializem še slaboten in ga je zato mogoče ohranjati le z neprestanim dušenjem vseh opozicijskih sil. Neostalinizem je prevladujoča ideologija političnega aparata, zlasti njegovih osrednjih organov, na ideoloških posvetovanjih in na straneh časopisja pa se kaže kot izrazito frakcionaška usmeritev.

Drugo strujo označi Medvedev kot zmerno ali konservativno. Zanj je značilno omahovanje, eklektičnost in to, da nima kakršnekoli pozitivne platforme. To je usmeritev, ki hoče ohraniti status quo, in zato nasprotuje vsakršnemu ostrejšemu preobratu; nasprotuje rehabilitaciji Stalina, zavzema se za zmerne ukrepe gospodarske reforme, je naklonjena odstranjevanju ekstremnih stalinistov iz aparata in uredništev, vendar nič ne pomišlja, kadar je treba razgnati kako uredništvo z izrazito nasprotnimi programi (kot je primer z »Novyj mir«). Medvedev ocenjuje, da je umirjenejša struja prevladujoča tudi v strukturi države in partije.

Tretjo strujo poimenuje avtor »partijsko-demokratska«. Ta se odločno zavzema za likvidacijo kulta stalinizma, za demokratizacijo partijskega in družbenega življenja, za boj proti birokratizmu in centralizmu, za širjenje pravic zveznih republik, za možnost konkurence na volitvah v organe oblasti, za dosledno izvajanje ekonomske reforme. V komunističnem gibanju nakazuje ta naravnost precej podobnosti z italijansko partijo. Roy Medvedev sebe uvršča med zagovornike te zadnje struje. Ta

tendenca je politično najšibkejša: nima predstavnikov v političnem vrhu, vendar Medvedev meni, da so tudi tam funkcionarji, ki razumejo probleme časa in ki bi v spremenjeni konstelaciji lahko delovali drugače, kot sicer delujejo.

Vendar pa Roy Medvedev svoje dejavnosti ni posvečal le pisanju. Avgusta 1969. leta je bil zaradi pisma, naslovljenega časopisu »Komunist«, izključen iz KP SZ. Še vedno živi v Moskvi in svoje spise brez vsakršnih zadržkov objavlja na Zahodu. Lahko bi rekli, da mu je doslej uspelo, da je s svojimi knjigami, članki in intervjuji predstavil širok zgodovinski diapazon glavnih protagonistov sovjetske politike.

V celi vrsti takih knjig je treba vsekakor omeniti delo Roya Medvedeva o Stalinu in stalinizmu, o genezi in posledicah stalinizma (*Let History Judge, The Origins and Consequences of Stalinism*, New York, Alfred A. Knopf, 1974). Na več kot tri tisoč straneh pojasnjuje Medvedev prihod Stalina na čelo partije, izigravanje Leninovega »testamenta«, Stalinove znotrajpartijske boje in obračune, nasilno kolektivizacijo, uboj Kirova, čistke in sodne procese, leta množičnih represalij, možnosti in poti nastanka stalinizma, Stalinovo notranjo, zunanjo in vojaško politiko, stalinizem v kulturi in znanosti, nastanek birokratizma in sektaštva. Knjiga je bila napisana po XXII. kongresu KPSZ (prva izdaja leta 1972. je izšla v angleščini in francoščini) in pripoveduje o vsej dramatičnosti stalinizma. Avtor v sklepnih mislih odločno odklanja možnost, da bi lahko stalinizem priznali za marksizem ali komunizem tega časa. Roy Medvedev sklene knjigo z mislijo, da pomenijo stalinizem tiste deformacije, ki jih je Stalin vpeljal v teorijo in prakso komunističnega gibanja in ki so povsem v opreki z marksizmom in socializmom.

V sklopu tega tematskega bloka je objavil še nekaj del. Pri nas je prevedena njegova knjiga o Buharinu (*Buharinove poslednje godine*, Zagreb, Globus 1980), ki je rekonstrukcija spopada in obračuna Stalina s teoretikom boljševiske partije, ki je sicer predvideval možnost alternative stalinizma, vendar ni imel dovolj moči, da bi izbojeval zmago svojih nazorov. V knjigi, o kateri je govor, so dodana besedila s sodnega procesa, odlomki iz *Zgodovine VKP(b), kratki kurz*, Buharinov »testament« in zahteva šesterice starih boljševisikov za rehabilitacijo Buharina.

Knjiga *Vsi Stalinovi ljudje* (R. Medvedev, *All Stalin's Men*, Oxford, Basil Blackwell 1983) portretira sodelavce diktatorja, ki jim je uspelo preživeti obdobje terorja in se politično prebiti do obdobja destalinizacije: Vorošilova, Mikojana, Suslova, Molotova, Kaganoviča in Maljenkova. Medvedev razkriva vrsto ključnih in dramatičnih trenutkov iz sovjetske zgodovine in razkriva, kako so v okoliščinah stalinizma ambicije, nečimrnost in strah pehali Stalinove pomočnike iz zločina v zločin. Medvedev v tem pogledu izvzema le Mikojana, ker je temu uspelo ohraniti moralno integriteto. Vsi drugi so blede figure, ki so odigrali pomembno vlogo na zgodovinskem prizorišču. Vorošilov ni bil pravi vojaški voditelj, čeprav je

poveljeval armadam, Suslov, kljub tituli vodilnega ideologa, ni bil teoretik, Molotov v bistvu ni bil diplomat.

Ena najbolj pomembnih knjig Roya Medvedeva je vsekakor njegov *Hruščov* (R. M., *Khrushchev*, Oxford, Basil Blackwell 1983). Skupaj z bratom Jaurèsom je že pred tem izdal knjigo o Hruščovu na oblasti (R. M., J. M., *Khrushchev: The Years in Power*, New York, Columbia University Press 1976). Po mnenju Roya Medvedeva je Hruščovljeva burna politična kariera zapustila v sovjetski zgodovini kot tudi v zgodovini komunističnega gibanja globoke sledi. Hruščov je bil prej Stalinov antagonist kot pa posnemovalec. Njegovo obdobje se razlikuje od mračnih dni Stalinove tiranije, pa tudi od obdobja »stabilizacije«, ki je prišla po odhodu Hruščova iz političnega življenja. Hruščov ni odpravil, kot trdi Medvedev, političnega sistema svojih predhodnikov; prizadeval pa si je vpeljati številne reforme. Te reforme so bile dokaz, da je možno sovjetsko družbo spreminjati od zgoraj, in to nakljub dejstvu, da so bile njegove reforme kratkotrajne in neuspešne. Hruščov je s svojimi reformami neprestano vznemirjal birokratski aparat, kar je bilo konec koncev, tudi zaradi subjektivnih napak Hruščova, odločilno za njegov padec.

Roy Medvedev je tudi poslej spremljal osrednjo naravnost sovjetske politike in njenih protagonistov. Prihod Gorbačova na čelo partije je zabeležil z daljšim člankom v znanem britanskem dnevniku z naslovom *Velika pričakovanja v Moskvi* (Roy Medvedev, *Great expectations in Moscow*, »The Guardian«, March 24, 1985). V tem tekstu komentira najnovejše obdobje zamenjav v sovjetskem vrhu. Avtor navaja, da so Černjenka obravnavali kot enega najbolj konservativnih osebnosti iz najožjega kroga Brežnjeva, zato sploh nihče ni pričakoval, da bi speljal kakršnekoli progresivnejše reforme. Njegov vzpon na vrh je bil potemtakem v ostrem nasprotju z obdobjem vladavine Andropova, ki je bila sicer kratkotrajna, vendar polna dinamike. Černjenko ni zmozel zaradi svojih fizičnih in političnih šibkosti zaobrtni kolesa zgodovine k najbolj zgrešenim rešitvam iz časov Brežnjeva, prav tako pa ni mogel odpraviti sicer »kratkotrajnih, toda pomembnih reform, začelih za časa Andropova«. Gorbačov seveda pripada mladi generaciji sovjetskih politikov, ki so bili promovirani na odgovorne položaje za časa Hruščova in njegove destalinizacije. Medvedev ocenjuje, da je Andropov Gorbačovu zavestno pomagal, da okrepi svoj politični vpliv in avtoriteto, ker mu je omogočil, da je prišel do nekaterih novih izkušenj na področjih, ki so bila za Gorbačova izredno pomembna (ideologija, mednarodne zadeve, partijska kadrovska politika). Avtor je napovedal, da bo Gorbačov nadaljeval s kadrovske spremembami, ki so se začele za časa Andropova (kar se je tudi zgodilo) in da bodo ekonomski problemi vsekakor prišli v središče pozornosti novega voditelja. Po vednosti Medvedeva so načrti in projekti za pomembne ekonomske reforme že pripravljene. Čeprav presoja, da je za zdaj še prezgodaj napovedovati, da bo Gorbačov bolj liberalen voditelj v primerjavi z dosedanjimi, pa Medvedev meni, da nekateri njegovi ukrepi

na področju kulture dovoljujejo pozitivnejše napovedi in da začenja Gorbačov svojo kariero v atmosferi velikih pričakovanj – ki pa jih kajpak ne bo lahko uresničiti.

Roy Medvedev se tudi sicer rad odziva na aktualne teme. Tako se je leta 1974 dvakrat vključil v razprave, ki so na Zahodu potekale ob pojavu Solženicina (pri nas so ti teksti objavljeni v knjigi: Rudi Dutschke, Manfred Wilke, *Sovjetski savez, Solženjcin i zapadna ljevica*, Zagreb, Globus 1983). Ob kritiki Solženicinovega konservativizma razvija Medvedev tudi svoje lastno stališče in poudarja, da so njegovi upi (Medvedeva!) povezani »s širitvijo političnih svoboščin, pravico govora in informacij, se pravi z razvojem socialistične demokracije«. V razčlenjevanju tega projekta pride celo do teze, »da more biti enopartijski sistem zgolj prehodna epizoda v razvoju socialistične družbe«. Ko to misel natančneje razčlenjuje, ne izključuje možnosti, da se bo nekoč na sovjetskem političnem prizorišču pojavila nova socialistična partija, ki se bo razlikovala od dosedanjih socialdemokratskih in komunističnih partij in ki more postati lojalna in legalna opozicija sedanjemu vodstvu; konča z mislijo, da bi ta nova partija mogla prispevati k prenovi KP SZ.

Brata Medvedev sta se odzivala tudi na druge dogodke. Roy je dal za ugledno londonsko levo usmerjeno revijo intervju o dogodkih v Afganistanu (R. M., *The Afgan Crisis*, »New Left Review«, 12/1980), Jaurès pa je v svoji nedavni izjavi za newyorški »Newsweek« pojasnjeval pomanjkljivosti programa graditve sovjetskih jedrskih elektrarn in vzroke za katastrofo v Černobilu ter komentiral reagiranje sovjetskih oblasti po tej nesreči (»Newsweek«, 12. maja 1986).

Knjige Roya Medvedeva objavljajo na Zahodu praviloma hkrati v nekaj svetovnih jezikih. V nekaterih primerih iste ali podobne teme variirajo v različnih izdajah. Zato opozarjamo ob že omenjenih knjigah še na nekatere njegove pomembnejše izdaje: *On Stalin and Stalinism*, Oxford University Press 1980; *On Soviet Dissent*, Interview with Piero Ostellino, New York, Columbia University Press 1980; *The October Revolution*, New York, Columbia University Press 1979; *La Rivoluzione d'ottobre era ineluttabile?*, Roma, Editori Riuniti 1976; *Sowjetbürger in der Opposition*, Hamburg, Claasen Verlag 1973.

Knjige, ki jih je napisal Roy Medvedev, niso razprave nekega politika teoretika, marveč v tolikšni meri argumentirane zgodovinske rekonstrukcije bistvenih družbenih problemov socializma, da imajo praviloma tudi teoretski pomen. Njihova značilnost je predvsem v bogatem zgodovinskem gradivu in v angažiranem pristopu. Taka ocena nedvomno velja tudi za knjigo *Leninizem in zahodni socializem*. V šestih poglavjih svojega dela Medvedev razmišlja, prvič, o marksizmu, leninizmu ter marksizmu-leninizmu, pa o diktaturi proletariata, o sovjetih kot obliki revolucionarne oblasti, o problemu večine in manjšine v revoluciji, o socializmu v eni sami deželi in o komunistih in socialdemokratih na Zahodu.

Tisto, po čemer se razlikuje to delo Medvedeva od večine njegovih

drugih tekstov je to, da v razpravo vključuje probleme socializma na Zahodu, kot tudi razmerje med zahodnim socializmom na eni strani ter sovjetsko teorijo in prakso na drugi strani.

V uvodu Medvedev ugotavlja, da je kljub siceršnjemu kvantitativnemu razmahu komunistično gibanje v globoki krizi. Nekdanji monolit je napočen na več straneh. Vzrok za to vidi predvsem v različnih objektivnih situacijah posamičnih partij, kar je ugotovitev, ki bi ji težko oporekali; po drugi strani pa je to krizo sprožila prevaga nacionalizma nad internacionalizmom in ambicijami vodij. Razprava o odnosu med nacionalizmom in internacionalizmom v komunističnem gibanju bi razkrila tudi to, da obstaja dogmatska interpretacija pojma internacionalizma, s katero je moč samostojnost in avtentičnost gibanj in partij posamičnih držav zlahka razglašati za nacionalizem. Roy Medvedev se eksplicitno označuje na le za zagovornika različnih poti v socializem, marveč tudi za zagovornika različnih razumevanj samega socializma. V tem smislu odklanja možnost ponovnega vzpostavljanja nekdanje integralne enotnosti komunističnega gibanja. To, kako pojmuje Medvedev razmerje med internacionalizmom in nacionalizmom v delavskem gibanju, se kaže tudi v njegovem odnosu do Josipa Broza Tita. Avtor ga uvršča med vidne osebnosti, katerih nazori zbujejo pozornost znotraj celotne socialistične dediščine. V tem kontekstu po avtorjevem mnenju ni ostala brezodmevna vloga Jugoslavije v gibanju neuvrščenih, ki svojo vodilno vlogo dolguje »veliki avtoriteti predsednika Tita«.

Medvedev meni, da nove razmere v svetu socializma terjajo razen drugega tudi temeljito ponovno preverjanje leninizma. V tem smislu prihajajo na Zahodu v središče pozornosti zlasti nekatere teme iz repertoarja leninistične teoretske dediščine: ocena buržoazne demokracije in parlamentarizma; vloga volitev; odnosa med večino in manjšino v revolucionarni situaciji; vprašanje o diktaturi proletariata; odnos med komunisti in socialdemokrati; opredeljevanje razrednega zavezništva; odnos med partijo in socialistično državo; možnost opozicije v komunistični partiji. To so teme, ki pritegujejo avtorjevo pozornost. Dialog o teh temah se je že začel tako v medpartijskih debatah kot v komunističnem gibanju nasploh. Avtor ugotavlja, da ta razprava že dolgo poteka in da je vsekakor prispevek k prevladovanju dogmatizma. Medvedev na tem mestu, ne brez kanca ironije, bralca opozarja, da se tovrstne razprave v posamičnih partijah še sploh niso začele.

V prvem poglavju knjige se loteva avtor definicij marksizma, leninizma in marksizma-leninizma, njihove zgodovinske geneze ter opredelitve Leninovega mesta v marksizmu. Veličino Lenina Medvedev ne vidi v tem, da je bil najbolj zaslužen za popularizacijo marksizma v Rusiji (to vlogo pripisuje Plehanovu), niti temu, kako je »uporabil« marksizem v specifičnih razmerah Rusije. Namesto tega Medvedev naglaša to, da je Lenin, soočen z novimi problemi, opustil dotedanjo in splošno veljavno marksistično ortodoksnost. To je teza, ki zasluži posebno pozornost in ki

seveda avtorja v nadaljnji analizi napeljuje k sklepu, da je treba tudi dandanes za nove pojave iskati nove teoretske analize. V tem pogledu izpostavlja avtor nujnost raziskovanja: razpada kolonialnega sistema; problemov socialističnih držav; fenomena stalinizma; maoizma; multinacionalnih kompanij; ekoloških problemov itn.

Medvedev brez zadržkov naglaša, da je Lenin obogatil marksizem le na nekaterih področjih in da nekaterih njegovih projekcij ni mogoče sprejeti za pravilne. Tako npr. Lenin ni predvidel tega, da bodo konec 20. stoletja kapitalistične države v ekonomskem in tehnološkem pogledu še vedno prednjačile in da bodo imele socialne demokracije v vrsti dežel še vedno množično podporo delavcev.

Posebej je zanimiva njegova rekonstrukcija nastanka in geneze pojmov leninizem in marksizem-leninizem. Medvedev ugotavlja, kako se je pojem leninizem pojavil v širši rabi v političnem boju za Leninovo dediščino; pojasnjuje nastanek sintagme marksizem-leninizem in se v sklepnih razmišljanjih nagiba k temu, da so se zahodnoevropske komunistične partije distancirale ne le od sintagme marksizem-leninizem, ampak tudi od pojma leninizem; Medvedev – kot tudi evrokomunistične partije – seveda s tem ne zanikujejo pomena Leninove teoretske dediščine tudi za današnji čas.

Razprava o diktaturi proletariata je ena od klasičnih Leninovih tez, ki so dobile v sodobnem komunističnem gibanju povsem drugačno interpretacijo. Medvedev nam omogoči uvid v zgodovinske razloge, zakaj je bila diktatura proletariata vključena v program partij domala zgolj v ruskem delavskem gibanju. Da bi pojasnil svojo trditev, avtor razgrne razpravo o diktaturi proletariata in zgodovinsko prakso te diktature od časov Lenina, Stalina pa do koncepcij ljudskih demokracij po drugi svetovni vojni in do opuščanja diktature proletariata iz programov evrokomunističnih partij. Medvedev presoja, da Leninova definicija države kot razredne diktature ni bila najbolj posrečena, ker ni dovolj izostrila razlike med demokracijo in diktaturo. To je bila prav tista nedorečenost, ki je Stalinu omogočila ne le teoretsko vulgarizacijo koncepcije diktature proletariata, pač pa tudi stalinistično prakso. Medvedev je tudi mnenja, da je bila v podstati Leninove koncepcije diktature proletariata podmena, da ni mogoče uveljaviti premoči delavskega razreda v Rusiji brez diktature proletariata. V tem pogledu so danes razmere povsem drugačne. Na Žahodu je mogoče danes zagotoviti podporo velike večine prebivalstva in potemtakem diktatura proletariata ni potrebna. Možnost mirnega prehoda v socializem spodbija njeno nujnost.

Lahko bi rekli, da Medvedev v tej sicer zanimivi analizi zanemari nujnost, da se v razpravi razločuje med teoretsko in eminentno politično razsežnostjo. Seveda se v tej temi obe razsežnosti medsebojno prepletata, vendar se Medvedev kot zgodovinar nagiba k temu, da bolj poudarja zgodovinski imperativ.

Poglavje o sovjetih pomeni nadaljnje prizadevanje, da se osvetli

praksa diktature proletariata in njen specifični ruski vidik. Vzporedno z razvojem sovjetov od avtentičnih demokratičnih razrednih institucij do lokalnih organov oblasti v enopartijskem sistemu, v katerem ni znotrajpartijske volilne konkurence, Medvedev osvetljuje razmerje med Leninovimi teoretskimi tezami ter sodobnimi razmerami v komunističnem gibanju na Zahodu. Po avtorjevem mnenju je Lenin precenjeval in posploševal vlogo sovjetov v odnosu do parlamentarizma. Medvedev meni, da morejo imeti sovjeti svoj pravi razlog za implantacijo le v revolucionarnih in kriznih razmerah. Glede na to, da se delavske partije na Zahodu opredeljujejo za mirno pot v socializem, torej v mejah legalnega boja za oblast in prek parlamenta ter drugih institucij sistema, za razvite kapitalistične države koncepcija sovjetov ne more biti sprejemljiva. Taka pričakovanja vsekakor niso neutemeljena, vendar Medvedev, čeprav upravičeno dvomi v implantacijo sovjetov v državah, v katerih ni elementarnih predpostavk za tak način politične organiziranosti, gladko spregleda, da institucija organov neposredne razredne demokracije ni téma, ki bi jo lahko enostavno obšel. To je toliko manj primerno za teoretika, ki poskuša speljati radikalno kritiko stalinizma.

Razpravljanje o manjšini in večini v revoluciji nakazuje vztrajno prizadevanje avtorja knjige o leninizmu in zahodnem socializmu, da prikaže velikanski zgodovinski razpon, ki razmejuje Rusijo iz leta 1917 od sodobnih razmer na Zahodu. Medvedev izhaja iz ocene, da bi se Lenin lahko podal v revolucijo brez čakanja, da se na njeni strani strni vsa politična večina, in prihaja do sklepa, da prestavlja sprejemanje političnega pluralizma v programih delavskih partij na Zahodu celoten problem na povsem drugačne temelje. Gre za vlogo večine, tokrat ne v revoluciji, pač pa v realizaciji projekta revolucionarnega reformizma.

Lahko bi rekli, da pomeni razprava o socializmu v eni sami deželi tekst, ki vsebuje poleg zelo bogate zgodovinske argumentacije tudi zelo resen teoretski diskurz, v katerem skuša avtor opozoriti na nekatere doslej zanemarjene vidike te, v mnogočem pomembne politične in teoretske debate. Bralca opozarjamo, da je pri nas že pred sedmimi leti izšla knjiga izvernih tekstov iz osrednjega dela te razprave (leta 1924–1926) z izredno dobrimi komentarji italijanskega marksističnega zgodovinarja Giuliana Procaccija (Buharin, Staljin, Trocki, Zinovjev, »*Permanentna revolucija*« *i socializam u jednoj zemlji*, Zagreb, Globus 1979). Tu nas Medvedev opozarja predvsem na neki bistveni element, katerega pomembnost sega vse do današnjih dni. Povsem upravičeno izhaja iz ugotovitve, da so Marx, Engels in za njima Lenin in drugi pojmovali emancipacijo proletariata in socializma kot v bistvu internacionalni podvig. Medvedev prihaja v tem pogledu na dan s tezo, da je teorija o socializmu v eni deželi v bistvu vendar Leninova in ne Stalinova. Pri tem ne misli na vulgarizirano in ne tako redko navzočo tezo o Leninu, ki naj bi enako kot Stalin menil, da je možno socializem dokončati kot novo brezrazredno družbo v eni sami izolirani deželi brez elementarnih notranjih pogojev za tak podvig. Med-

vedev tudi ne misli na Leninove teze o možnosti politične zmage revolucije v eni deželi. Roy Medvedev meri pri tem na nekaj povsem drugega. Leninova koncepcija socializma v eni deželi je pomenila, prvič, odklanjanje premočrtne realizacije socializma v Rusiji v skladu z vsemi zahtevami ortodoksne marksistične teorije (kar je, na primer, zagovarjal Trocki), in drugič, sprejemanje členov zgodovinskega posredovanja v realizaciji ruskega socializma, ki ni dokončal svoje predhodne meščanske faze. Tu gre za Leninovo pojmovanje nove ekonomske politike (NEP), ki je zanj pomenila mnogo več, kot le taktični manever. Za Lenina je bila NEP, povsem upravičeno ugotavlja Medvedev, resna dolgoročna politika. Nerazumevanje te razsežnosti NEP-a se izkaže kot bistveno za vse smeri dogmatskih deformacij socialistične politike.

Za Lenina ni bila NEP z njenim tržnim gospodarstvom in vsem drugim, kar jo spremlja, začasen kompromis v korist kapitalističnih institucij, niti zgolj poskus reševanja žgočih ekonomskih problemov, marveč predvsem odpiranje realnih možnosti za graditev socializma v sovjetski Rusiji. Ne glede na kompromis v korist institucij kapitalistične ekonomije, ki jih je NEP vključevala, je bila to za Lenina optimalna socialistična politika in zato zunaj NEP-a ni videl drugačne možnosti graditve socialistične ekonomije. Prav v tem se kaže Leninova varianta koncepcije socializma v eni deželi. Medvedev domneva, da je bil Buharin tisti, ki je Stalina opozoril na togost teze o nemožnosti graditve socializma v eni deželi, ki jo je zagovarjal Trocki, kot tudi na Leninova stališča, zlasti v njegovih zadnjih člankih. K temu bi morali pristaviti, da je bil Buharin poleg Lenina v komunističnem vodstvu edini, ki je razumel principialno pomembnost NEP-a, ki je pomenila edino možni temelj za izgraditev socializma v Rusiji. Zato ni naključje, da je Buharin zagovarjal zamisel NEP-a vse od začetka pa do svoje smrti in da je med prvimi začel zagovarjati tezo o socializmu v eni deželi. Sicer bi pa tudi za Lenina lahko trdili isto. Pri tem je treba omeniti, da niti prvi kot drugi pri tem nista puščala spred oči internacionalne koordinate socializma kot nove družbe. Medvedev opozarja, da so se vsi drugi voditelji ruske revolucije prav glede tega vprašanja oddaljevali od Lenina. Za Trockega je bila Rusija le platforma za svetovno revolucijo. Zato on kot tudi Zinovjev in Kamenjev niso mogli sprejeti NEP-a in niso doumeli njene epohalne dimenzije. Po drugi strani je Stalin sprejemal varianto socializma v eni deželi, dokler ni konec dvajsetih let odklonil NEP in že mnogo prej razglašal paradigma-tični značaj ruskega socializma – kar vse se je sredi tridesetih let končalo v vulgarizirani tezi o že izgrajenem socializmu v eni deželi. Medvedev upravičeno ugotavlja, da sta se tako Trocki kot Stalin oddaljevala od Lenina, vendar v nasprotnih smereh. Lahko bi rekli, da pomeni ta izredna analiza Roya Medvedeva tudi neposreden prispevek k sodobnim razpravam o socialistični ekonomiji. Zato mu moremo odpustiti teoretski lapsus o suspenzu odmiranja države v deželi v kapitalističnem obroču, kar je kompromis v korist variante socializma, ki se ji sam odpoveduje.

Poglavje o odnosu med komunisti in socialdemokrati izhaja iz teze o nujni enotnosti levice kot bistvenem pogoju za njene nadaljnje uspehe. Zato se je Medvedev lotil preučevanja tudi nekaterih Leninovih tez, ki ne ustrezajo sodobnim razmeram. Mnenja je, da je Leninovim pogledom na socialdemokracijo možno oporekati, da pa jih je Stalin zvedel na nesmisel.

Roy Medvedev misli, da je bil že Leninov polemični odnos do boljševikov prepirljiv in grob in da je poskus združevanja delavskega gibanja 1922. leta propadel tudi zaradi sektaškega odnosa Komunistične internacionale, da je Kominternna že zelo zgodaj razglasila parolo o enotni fronti v njenih temeljih, ki je bila sektaška in obsojena na neuspeh.

Vzroke takih stališč Lenina, boljševikov in Kominterne vidi v nekritičnem prenašanju ruskega izkustva z menjševiki na zahodnoevropsko socialno demokracijo. Sklepa, da je bila taka boljševiška taktika zgrešena že v Rusiji, kaj šele v Zahodni Evropi.

Medvedev daje dokumentiran prikaz odnosa med boljševiki in drugimi socialističnimi partijami in gibanji, ki je osciliral med občasnim sodelovanjem in spopadanjem, kar se je končalo tako, da je bil že sredi leta 1922 v Rusiji praktično vzpostavljen enopartijski sistem.

V Rusiji menjševiki, reformistična struja ruskega delavskega gibanja, niso imeli kake močnejše zaslonbe v industrijskem delavskem razredu. Iz tega sta Lenin in Kominternna sklepala, da socialna demokracija ni delavska partija, čeprav je uživala v Evropi odkrito podporo večine delavskega razreda. Medvedev meni, da je tudi teza o delavski aristokraciji kot družbenem sloju, ki zaradi svojega socialnega položaja ne more sprejeti socialistične ideje, preveč toga, in da tudi sam pojem delavske aristokracije v spremenjeni kvalifikacijski strukturi velikih množic delavcev danes zgublja pravi smisel.

Ta razmišljanja Roya Medvedeva niso nezanimiva, prav tako tudi ne tekst o sodobnem delavskem gibanju in odnosu med komunisti in socialdemokrati. V analizi teh vprašanj ne manjka tudi kritičnosti. Kljub temu pa se pojavljajo v tem tekstu na nekaterih mestih tudi šibkosti, ki si jih avtor, ki uživa ugled resnega zgodovinarja in analitika sodobne zgodovine, ne bi smel privoščiti.

Medvedev o Kominformu sicer ne piše pozitivno, opušča pa priložnost, da bi prikazal izrazito instrumentalni značaj te Stalinove tvorbe. Nič ne govori o vzrokih spora med Kominformom in komunistično partijo Jugoslavije, zato bralec v tej knjigi ne bo zvedel nič bistvenega o spopadu interesov državne politike velike sile in avtentične socialistične revolucije, o spopadu stalinizma s pravico narodov, da sami določajo svojo pot socialističnega razvoja. Jugoslovanski bralec bo morda še lahko razumel, da je avtor le z nekaj potezami opravil s to témo, težje pa si bo pojasnil nekatere druge lapsuse. Roy Medvedev npr. piše, da Zveza komunistov Jugoslavije ni sodelovala na berlinski konferenci komunističnih in delavskih partij Evrope leta 1976, čeprav je dala ZKJ pomemben prispevek že k profiliranju osnovnih principov dela te konference, govor predsednika Tita

pa je obravnaval prav tiste teme, ki so prevladovale v tekstu zaključkov konference. In, npr., drugi primer. Medvedev govori o prihodu enot Varšavskega pakta leta 1956 na Madžarsko, čeprav so tam tedaj intervenirale samo sovjetske enote (in to dvakrat). Težko je pojasniti, za kakšen lapsus gre – ali je posredi samo lapsus memoriae ali lapsus ideologiae?

Poseben komentar zaslužijo tudi nekatere netočnosti v tekstu. Medvedev premalo natančno razlikuje faze v razvoju socialdemokracije. Konceptija demokratičnega socializma iz petdesetih in šestdesetih let je vendar nekaj povsem drugega kot pa sedanja etapa, v kateri je zaznaven določen premik v levo. Ko je govor o demokratičnem socializmu, je potrebno opozoriti, da gre tu za koncepcijo, ki je, izhajajoč od kritike nedemokratičnosti komunističnih režimov, formulirala program desnega zaokreta socialdemokracije in se izjasnila za prekinitvev z marksizmom. To je potrebno povedati tudi zato, ker omenja avtor v zvezi z demokratičnim socializmom poleg drugih osebnosti tudi Djilasa. Izjasnjevanje Milovana Djilasa za to koncepcijo seveda ne pove ničesar o Djilasovem stališču do vprašanj demokracije v socializmu, razen da Djilas sprejema povojno politiko evropske socialdemokracije.

Medvedev si prizadeva prikazovati, kako se na Zahodu komunisti in socialdemokrati zblížujejo glede nekaterih najbolj pomembnih točk socialističnega programa: mešana gospodarstva, politični pluralizem, reformizem. Roy Medvedev je prepričan, da bi bila lahko enotna fronta leveice odločujoča za socialistično perspektivo na Zahodu. Tu bi lahko zastavili neko drugo vprašanje: ali ni definiranje nove strategije socialističnih sil, prilagojene času in razmeram v posamičnih državah, vendarle glavni problem? Enotnost gibanja s preživeli programi ne more zagotoviti kakršnegakoli resnejšega premika v korist socializma. Vendar pa kritični diskurz, ki se spopada z dogmatsko zavestjo, ustvarja predpostavke za nove socialistične projekte. In v tem je vrednost dela Roya Medvedeva.